

УДК 343.98

Олександр Павлюк,

здобувач

кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

СЛІДОВА КАРТИНА ТА ТИПОВА ОБСТАНОВКА ВБИВСТВ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ ТА ОДИНОКИХ ОСІБ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАВОЛОДІННЯМ ЇХНІМ МАЙНОМ

У статті надано характеристику слідової картини та типової обстановки вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном, та висвітлено їхні складові частини. Розглянуто типові сліди, що найчастіше виявляються при розслідуванні даних кримінальних правопорушень, а також визначено перелік об'єктів криміналістичного дослідження, на яких залишаються сліди вбивств.

Ключові слова: слідова картина, сліди злочину, обстановка вчинення злочину, вбивство, криміналістична характеристика, особа похилого віку, одинока особа.

Постановка проблеми. Підготовка вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном, їх вчинення та приховання викликають утворення різноманітних матеріальних змін, які в криміналістиці називаються слідами злочину. Такі сліди є результатом відображення минулого, поданого в сьогоденні, та інформацією для пізнання події злочину. Сліди злочину являють собою будь-які зміни в навколишньому середовищі, що причинно пов'язані з подією злочину. Разом із тим вони являють собою сліди пам'яті, які іменуються уявними образами [1, с. 85]. Оскільки сліди злочину реально відображають механізм вчинення злочину та його учасників, то їхня роль у розслідуванні надзвичайно важлива.

Слідова картина вбивства є перш за все структурним елементом криміналістичної характеристики, яка містить інформацію про обстановку, спосіб і механізм здійснення злочину, а також особистість злочинця. У зв'язку із цим дослідження слідів злочину сприятиме формуванню структури криміналістичної характеристики вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження теоретичних питань, пов'язаних із вивченням слідової картини та обстановки вчинення злочину, зробили такі відомі вітчизняні та зарубіжні вчені-криміналісти, як Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, В.К. Весельський, А.В. Іщенко,

В.О. Коновалова, І.П. Крилов, В.С. Кузьмічов, В.М. Плетенець, М.В. Салтевський, В.Ю. Шепітько та інші. Проте сьогодні дискусійним залишається питання про зміст і структуру слідової картини та обстановки вчинення злочину.

Метою цього дослідження є визначення та розкриття змісту слідової картини та типової обстановки як елементів криміналістичної характеристики вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном, на підставі вивчення матеріалів слідчої та судової практики та наукових джерел.

Виклад основного матеріалу. Безпосереднім об'єктом криміналістичного дослідження є не сама подія злочину, а її відображення в матеріальній обстановці й у свідомості людей, що так або інакше сприйняли цю подію [2, с. 43]. Кожний злочин викликає зміни в навколишньому середовищі. З гносеологічної точки зору такі зміни є слідами злочину, які можуть бути двох видів: ідеальні («відбитки» події у свідомості людей) і матеріальні («відбитки» події на предметах, зміни обстановки події) [3, с. 37].

Сліди злочинів – це джерела інформації про подію минулого. Отже, вміння «читати» сліди злочину – одне з головних завдань співробітників правоохоронних органів [4, с. 122]. М.В. Салтевський усі джерела інформації про подію злочину, що утворюються в процесі його вчинення, назвав «слідовою

картиною» і визначив як абстрактну модель слідів злочину, що відображаються в матеріальному середовищі внаслідок його вчинення [5, с. 150–151].

Слідова картина вбивства дає можливість установлювати, хто злочинець, як він пересувався на місці події, чи вистежував жертву, як напав, як здійснив мету – позбавив життя людину, де і які обов'язкові сліди злочинець повинен залишити, які сліди залишилися на його одязі та тілі. [1, с. 449]. А.О. Топорков до типових слідів вбивства відносить перш за все матеріальні сліди, а саме: сліди, залишені на жертві злочину, і сам труп потерпілого; сліди застосування знарядь вбивства; самі знаряддя злочину; сліди перебування злочинця на місці вбивства і його дій та ін. [6, с. 626].

Аналіз кримінальних проваджень про вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язані із заволодінням їхнім майном, свідчить, що діапазон об'єктів криміналістичного дослідження, на яких залишаються сліди вбивств, досить широкий і утворює п'ять груп:

– труп потерпілого або його частини, що зберігають у собі інформацію про спосіб, знаряддя, час вчинення злочину, можливі ознаки злочинця тощо. Враховуючи, що зазначені злочинні дії мають насильницький характер, то в слідовій картині буде відображено характер тілесного ушкодження (вплив, напрям та кут удару, сили докладеної енергії, знаряддя, що були використані при цьому).

– особа злочинця (наявність слідів крові потерпілого на одязі та взутті злочинця; тілесні ушкодження, які утворились в результаті опору потерпілого; сліди контакту особи наодинці з потерпілим в момент скоєння вбивства);

– предмети, які викрадаються вбивцями (гроші, годинники, золоті вироби, мобільні телефони, транспортні засоби тощо);

– предмети, за допомогою яких було вчинено злочин. Типовими знаряддями та засобами вчинення вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб є різноманітні предмети побуту, господарсько-виробничої діяльності (сокира, молоток, кухонний ніж, викрутка тощо) або випадкові предмети (табуретка, сковорідка, палиця тощо). Зазначені предмети часто викидаються неподалік від місця його здійснення;

– інші предмети матеріального світу: засоби сприяння вбивству (транспортні засоби, мотузка, скотч, засоби підпалу тощо); предмети, які свідчать про перебування злочинця на місці вбивства (недопалок від сигарет, текстильні волокна тощо).

Під час розслідування зазначених кримінальних правопорушень матеріальні слі-

ди виявляються, як правило, після огляду місця події. Слідова картина на місці події дає змогу розпізнати ознаки елементів криміналістичної характеристики, які пов'язані з особою злочинця (їх кількість, професійні навички, окремі звички), способом вчинення злочину та ін. Тут існує ймовірність знайти сліди самих злочинців (сліди рук, ніг, взуття та ін.). Разом із тим на тілі підозрюваного, його одязі та взутті, предметах, що знаходились при ньому, можуть залишитися сліди з місця події: сліди крові потерпілого, залишки ґрунту, фарби, волокна деревини, тканин, волосся та інші мікрооб'єкти [7, с. 711]. Цінними знахідками можуть бути речі, загублені, втрачені, кинуті злочинцем: частини одягу, взуття, речі з мітками, номерами підприємств побутового обслуговування; відірваний гудзик, гребінець, проїзний квиток тощо [6, с. 627].

В.О. Образцов зазначає, що кожен спосіб учинення злочину залишає притаманні лише йому сліди, що є ознаками його використання [8, с. 89]. Вивчення слідів тілесних ушкоджень на тілі потерпілого дає змогу визначити знаряддя злочину, спосіб його впливу, звзвити коло осіб, причетних до вбивства, а в разі виявлення знаряддя вбивства провести його ототожнення. Залежно від способу вчинення вбивства сліди можуть бути виявлені на трупі, тілі та одязі вбивці, знарядді вбивства, на стінах, підлозі, стелі тощо. Так, на Чернігівщині в ході огляду місця вбивства осіб похилого віку правоохоронці дійшли висновку, що обох потерпілих було вбито ударами важкого тупого предмета по голові. Тут же було виявлено ймовірне знаряддя вбивства – великий будівельний молоток зі слідами крові [9].

Іноді суб'єкт злочину включає в спосіб вбивства дії з інсценування самогубства або нещасного випадку. У подібних ситуаціях він ставить проміжні цілі недопущення виникнення слідів боротьби та самооборони на власному тілі, на шкірній поверхні та одязі трупа, а також знищує відображення свого перебування на місці вбивства або прагне не допустити їх утворення. Найчастіше суб'єкти злочину прагнуть приховати свою причетність до скоєного вбивства. Для цього вони знищують сліди своєї присутності на місці злочину, особливо ті, у яких відображаються індивідуальні властивості особистості [10]. Так, уночі в одному з сіл на Житомирщині спалахнула пожежа. Під час гасіння пожежі в будинку було виявлено два трупи – чоловіка та жінки. На місці події працівники слідчо-оперативних груп встановили, що загиблі – це господарі оселі, 81- та 71-річні місцеві жителі. У чоловіка

на тілі було виявлено ознаки насильницької смерті у вигляді різаних ран. У працівників міліції також були підстави підозрювати, що й жінка отримала тілесні ушкодження ще до пожежі. Уже за декілька годин, близько п'ятої ранку, оперативники карного розшуку затримали 20-річного жителя Сумської області, який напередодні пізнього вечора зайшов до будинку пенсіонерів і почав вимагати гроші, але літні люди йому відмовили. Тож підозрюваний наніс численні ножові поранення господарю та його дружині. Після чого підпалив будинок, аби приховати сліди скоєного [11].

Поряд із матеріальними відображеннями на місці події вбивства існує ймовірність виявлення джерел (слідів) ідеальних відображень. Це «ідеальні сліди», що відобразили подію злочину в пам'яті потерпілих, свідків, підозрюваних, обвинувачених. На думку Р.С. Белкіна, механізм виникнення ідеальних змін і самі ці зміни як уявні образи у свідомості учасників або сторонніх спостерігачів події є об'єктом дослідження криміналістики лише частково, оскільки криміналістика черпає основні дані про ці процеси з психології (загальної та судової), фізіології та інших наук про людину [3, с. 37].

Проте нерідко саме за допомогою ідеальних слідів вдається з мінімальною витратою часу встановити злочинця. Серед ідеальних слідів, що залишаються злочинцем, можна виділити уявний образ вбивці, закарбований в пам'яті потерпілих або свідків, його манеру говорити, ходити тощо.

Так, на початку серпня 2015 року в місті Черкаси з різницею в три дні сталося два вбивства. В обох випадках жертвами нападників були літні самотні пенсіонерки. Їх зв'язали, побили та обмотали голову скотчем, від чого через брак повітря потерпілі померли. Зловмисники в цей час спокійно грабували їхні помешкання. Схожий почерк та виявлені сліди вказували, що діє одна й та сама особа або група осіб. Опрацьовуючи матеріали справи та моніторинг схожих кримінальних правопорушень по Україні, оперативники з'ясували, що схожі напади вчинено ще в Кіровоградській області та в Канівському районі. В обох цих випадках потерпілі, літні жінки за сімдесят, вижили. Вони й надали слідству детальний опис підозрюваних та схему, за якою вони діяли. Як розповіли потерпілі, напад на них вчинили двоє осіб: жінка близько тридцяти років слов'янської зовнішності та чоловік близько 25 років ромської національності. Ще одну зачіпку на шляху до виявлення зловмисників надали сусіди потерпілих, які вказали на автомобіль, на якому ймовірно пересу-

валися нападники. Отримана інформація та інші зібрані дані вказували, що підозрювані – жителі саме Черкаської області. Проведене відпрацювання принесло позитивний результат. У дворі одного з районів області поліцейські виявили автомобіль, на який вказували свідки, а господарі будинку повністю підпадали під опис, наданий потерпілими. Під час обшуку в їхньому будинку правоохоронці вилучили частину речей, які були викрадені в потерпілих. [12].

Визначну роль відіграє вивчення обстановки вчинення вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном. Елементи обстановки вчинення злочину стають відомими тільки після «прочитання» слідової картини. Саме сліди несуть інформацію про місце, час та інші обставини події злочину. На думку М.П. Яблокова, обстановка вчинення злочину – це система «різного роду таких, що взаємодіють між собою до та в момент злочину, об'єктів, явищ і процесів, які характеризують місце, час, матеріальні, природно-кліматичні, виробничі, побутові й інші умови навколишнього середовища, особливості поведінки непрямих учасників проти-правної дії, психологічні зв'язки між ними й інші фактори об'єктивної реальності, що визначають можливість, умови й інші обставини вчинення злочину» [13, с. 42]. Підтримуємо думку М.Х. Валеева, який вважає, що до елементів обстановки вчинення злочину мають належати «місце, час, об'єкт, предмет вчинення посягання, склад співучасників і характер їх взаємовідносин із потерпілим та іншими особами, а також матеріальні елементи навколишнього середовища» [14, с. 21]. Під обстановкою вбивства розуміється характеристика місця в поєднанні з механізмом подій, що відбувалися на ньому в певний час, діями учасників цих подій [15, с. 428].

Однією з вагомих характеристик обстановки вчинення цього злочину є місце вчинення вбивства, яке тісно пов'язане з іншими елементами криміналістичної характеристики. Узагальнення слідчої практики показує наявність зв'язку ознак місця злочину зі способом скоєння, даними, що належать до особистості злочинця, місця його проживання, перебування та ін. [16, с. 35]. Місце злочину може розглядатися як певна географічна точка (територія, приміщення тощо), яка тісно пов'язана з обстановкою злочину [17, с. 187–188]. Як показує аналіз кримінальних проваджень, більшість кримінальних правопорушень цієї категорії вчиняються за місцем проживання потерпілого, переважно в сільській місцевості. Це

пояснюється тим, що в сільській місцевості зосереджена значна частина осіб похилого віку. Місцями вчинення вбивств є житлові будинки або квартири й інші приміщення (гараж, сарай тощо) та відкрита місцевість (лісопосадки, дорога).

Не менш значущим елементом обстановки є час вчинення вбивств. Час впливає на всі етапи виникнення, існування та використання доказової інформації. Урахування впливу часового чинника в процесі розслідування дає змогу: а) визначити час події злочину; б) встановити часові зв'язки між фактами; в) з'ясувати черговість подій, дій або фактів; г) обчислити тривалість різних подій та ін. Разом із тим дії злочинців характеризуються певною вибірковістю в часі [18, с. 277]. Час злочину як обставина криміналістичної характеристики злочинів не обмежується астрономічними властивостями: рік, місяць, дата, години, хвилини, секунди. Вона розглядається у всій сукупності взаємозв'язків і відносин з іншими обставинами розслідуваного злочинного діяння. Це може бути час, пов'язаний із сезонністю, з настанням темряви або, навпаки, світлого часу доби, часом найменшої кількості можливих свідків тощо [17, с. 188–189].

Аналіз вивчених кримінальних проваджень показує, що вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб переважно вчиняються в робочі дні у вечірній час. Обстановка вчинення таких вбивств характеризується найчастіше відсутністю ймовірних свідків.

Висновки

Підбиваючи підсумок, слід зазначити, що слідова картина є обов'язковим елементом криміналістичної характеристики, а відомості про неї та обстановку вчинення вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном, є необхідною передумовою їх розслідування. Зокрема, аналіз слідової картини та обстановки сприяє виявленню кореляційних зв'язків цих елементів з іншими структурними елементами криміналістичної характеристики досліджуваного злочину. Адже з огляду на те, що певні способи вчинення злочинів мають характерні механізми утворення слідів, їх встановлення у процесі розслідування дає змогу дійти висновку як про знаряддя їх вчинення, так і про особу злочинця (наявність професійних навичок, фізичні дані, психологічні риси). Отже, питання щодо визначення слідової картини вчинення вбивства має суттєве як теоретичне, так і практичне значення та є ключовим під час формування криміналістичної характеристики такого злочину.

Список використаних джерел:

1. Салтєвський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : [підручник] / Салтєвський М.В. – К. : Кондор, 2008 – 588 с.
2. Исаенко В.Н. Проблемы теории и практики расследования серийных убийств : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 / В.Н. Исаенко. – М., 2005. – 423 с.
3. Белкин Р.С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 2 Частные криминалистические теории / Р.С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997. – 464 с.
4. Криміналістика : [підруч. для слухачів, ад'юнктів, викладачів вузів системи МВС України] / [П.Д. Біленчук, О.П. Дубовий, М.В. Салтєвський та ін.]. – К. : АТІКА, 1998. – 416 с.
5. Салтєвський М.В. Навчально-довідковий посібник з криміналістики / [М.В. Салтєвський, В.Г. Лукашевич, В.М. Глібко] – К. : ВПОЛ, 1994. – 180 с.
6. Криминалистика : [учебник] / [под ред. В.А. Образцова]. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрист, 2002. – 735 с.
7. Криминалистика : [учебник для вузов] / [под ред. Р.С. Белкина]. – 2-е изд. – М. : Норма, 2006. – 992 с.
8. Образцов В.А. Выявление и изобличение преступника / В.А. Образцов. – М. : Юристъ, 1997. – 333 с.
9. Прес-реліз про найбільш резонансні злочини та події на 18.04.2015 р. // Офіційний веб-сайт Національної поліції України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://www.npu.gov.ua>.
10. Драпкин Л.Я. Криминалистика : [учебник] / Л.Я. Драпкин, В.Н. Карагодин. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Проспект, 2011. – 766 с. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://knigi.news/kriminal/221-kriminalisticheskaya-harakteristika-34269.html>.
11. Прес-реліз про найбільш резонансні злочини та події на 2.11.2011 р. // Офіційний веб-сайт Національної поліції України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://www.npu.gov.ua>.
12. Прес-реліз про найбільш резонансні злочини та події на 10.12.2015 р. // Офіційний веб-сайт Національної поліції України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://www.npu.gov.ua>.
13. Криминалистика : [учебник] / [Н.П. Яблоков]. – М. : Изд-во Юрайт, 2011. – 280 с.
14. Валеев М.Х. Криминалистическая характеристика и особенности первоначального этапа расследования вымогательств : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / М.Х. Валеев. – Уфа, 1997. – 256 с.
15. Криминалистика : [учебник для вузов] / под общ. ред. Е.П. Ищенко, А.Г. Филиппова. – М. : Высш. образование, 2006. – 743 с.
16. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / [В.К. Лисиченко, В.И. Гончаренко, М.В. Салтєвский и др.]. – К. : Вища шк. Головне вид-во, 1988. – 405 с.
17. Шмонин А.В. Методика расследования преступлений : [учеб. пособие] / Шмонин А.В. – М. : ЗАО Юстицинформ, 2006. – 464 с.
18. Криміналістика : [підручник] / [В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.]. – Х. : Право, 2008. – 464 с.

В статье предоставлена характеристика следовой картины и типичной обстановки убийств лиц преклонных лет и одиноких лиц с целью завладения их имуществом, а также освещены их составляющие. Рассмотрены типовые следы, которые чаще всего выявляются при расследовании данных уголовных правонарушений, а также определен перечень объектов криминалистического исследования, на которых остаются следы убийств.

Ключевые слова: следовая картина, следы преступления, обстановка совершения преступления, убийство, криминалистическая характеристика, человек преклонного возраста, одинокий человек.

The article sanctified to description of trace picture and typical situation of murders of persons years old and lonely persons, with the purpose of laying hands on their property, and also their constituents are lighted up. Typical traces, that mostly come to light at investigation of these criminal offences and objects of criminalistics research, there are tracks of murders on that, are considered.

Key words: trace picture, traces of the crime, situation of committing a crime, murder, criminalistics description, elderly people, lonely man.

